

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільного судочинства,
арбітражу та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Кравцова Сергія Олександровича
на дисертацію Лаврова Вячеслава Вячеславовича на тему:
«Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами
у цивільному судочинстві», представленої на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження.

Конституція України у статті 55 закріпила право кожного на судовий захист, аналогом якого є право на справедливий судовий розгляд, закріплене у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначене конвенційне положення становить собою цілісну систему гарантій, які мають надаватися особі під час здійснення правосуддя в цивільних справах на національному рівні. Зазначені стандарти мають реалізовуватися як під час розгляду справи в суді першої інстанції, так і під час перегляду судових рішень з метою реалізації мети та завдань цивільного судочинства. У цьому контексті питання модернізації системи переглядів судових рішень в контексті міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд становлять собою одне із пріоритетних завдань реформування національної моделі цивільного судочинства. Особливої актуальності зазначене набуває в контексті євроінтеграційних прагнень України та набуття нею статусу країни-кандидата на вступ до ЄС. У цьому контексті перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами постає як позаінстанційний та екстраординарний вид перегляду судових рішень, які набрали законної сили, що має здійснюватися з дотриманням балансу між принципом правової визначеності, зокрема такого її аспекту як принцип *res judicata*, та правом особи на доступ до суду в процедурах перегляду

судових рішень.

Зважаючи на оновлену редакцію Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК), що набрала чинності у 2017 році, наразі у судовій практиці лише формуються усталені підходи правозастосування стосовно питань, які виникають під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Важливо, щоб формування такої практики відбувалося відповідно до стандартів права на справедливий суд, закріплених у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ. Вищевказане свідчить про актуальність та своєчасність обраної теми дисертаційного дослідження, яка також відповідає тематиці цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Судова влада: проблеми організації та діяльності» № 0111u000957.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях.

Сформульовані в дослідженні основні положення, висновки та рекомендації знайшли своє відображення в 6 публікаціях, з яких три наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України категорії «Б». Питання за тематикою дослідження обговорювалися й були представлені на двох науково-практичних конференціях і одному круглому столі, що мало своїм результатом опублікування тез наукових доповідей. Зміст анотації відповідає основним положенням дисертації, відображає основні положення та наукові результати проведеного дослідження.

Оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності та новизни, практична і теоретична значущість отриманих результатів дослідження.

Дисертація є оригінальним дослідженням теоретичних і практичних проблем перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві з фокусом на міжнародні стандарти права на справедливий судовий розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ.

Під час написання дисертації автором опрацьовано достатню кількість джерел, зокрема здійснено аналіз праць низки відомих процесуалістів (І.Е. Берестової, Є.В. Васьковського, К.В. Гусарова, В.В. Комарова, В.Ю. Мамницького, Ю.Д. Притики, О.С. Ткачука, М.Й. Штефана, Т.А. Цувіної, Т.М. Яблочкова та ін.), досліджено цивільне процесуальне законодавство зарубіжних держав, а також практика ЄСПЛ та Верховного Суду з проблематики, що розглядається. Особливою глибиною аналізу у рецензованому дослідженні відрізняється дослідження практики ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 6 ЄКПЛ.

За результатами ознайомлення зі структурою роботи можна стверджувати, що автором дотримано основних вимог до її оформлення та логіки побудови. Дисертація складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, восьми підрозділів у змісті яких втілені результати проведеного дослідження згідно із сформульованими завданнями і в чіткій логічній послідовності. Робота завершується загальними висновками, списком використаних джерел та додатками. Дисертантом правильно визначено об'єкт та предмет дослідження, а також методологічну основу дослідження. Детальний аналіз змісту роботи свідчить, що сформульовані відповідно до мети завдання були виконані здобувачем повною мірою. Автор продемонстрував вміння здійснювати правовий аналіз теоретичних і практичних напрацювань і на їх основі робити нові, оригінальні, цікаві та науково обґрунтовані висновки, узагальнення й рекомендації.

Новизна представленої для рецензування роботи полягає в тому, що вона є оригінальним дослідженням перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві як екстраординарного і позаінстанційного перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у контексті європейських стандартів права на справедливий судовий розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ. Дослідження В. В. Лаврова характеризується вдалою структурою, яка дозволила ефективно й у повному обсязі

вирішити основні завдання дослідження.

Здобувач вдало та повно використовує методи наукового дослідження сучасної юридичної науки, звертається до аналізу значного масиву вітчизняного та зарубіжного законодавства, прецедентної практики ЄСПЛ, судових рішень Верховного Суду.

У дисертації використані загальнофілософський, загальнонаукові й спеціальні методи наукового пізнання у їх взаємозв'язку та поєднанні, що дозволило досягти поставленої мети, виконати завдання, а також забезпечити повноту та достовірність наукових результатів. Методологічну основу дослідження становить діалектичний метод дослідження, який застосований для з'ясування природи і змісту перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, його місця у системі переглядів судових рішень у цивільному судочинстві в аспекті конвенційного права на справедливий судовий розгляд. Історико-правовий метод застосований для дослідження генези перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у ретроспективі різних кодифікацій цивільного процесуального законодавства. Застосування методу аналізу і синтезу дозволило окреслити основні доктринальні підходи, що склалися у науковій літературі щодо поняття нововиявлених і виключних обставин, їх ознак, видів, умов застосування, а також особливостей цивільної процесуальної форми провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Метод системного аналізу надав можливість виявити особливості реалізації процесуальної форми під час провадження у справах за нововиявленими або виключними обставинами у практиці національних судів. Завдяки порівняльно-правовому методу проаналізовано законодавчу регламентацію перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у зарубіжних правопорядках та у Модельних європейських правилах цивільного судочинства ELI/UNIDROIT.

Серед найбільш значимих положень, що становлять основу наукової новизни роботи та викликають найбільшу підтримку в рецензента слід відзначити те, що в запропонованому дослідженні було вперше:

- надано теоретичну конструкцію перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві, що за своєю сутністю у структурно-функціональному вимірі характеризується як самостійне провадження цивільного судочинства, і має такі конститутивні ознаки: а) екстраординарність, яка полягає у тому, що зазначений вид перегляду є переглядом судових рішень, які набрали законної сили, який можливий лише за наявності прямо визначених в законі істотних підстав, сформульованих із дотриманням вимог до якості закону, що виключає можливість свавільного втручання у права та свободи людини і громадянина; б) позаінстанційний характер; в) легітимність, що має оцінюватися в контексті принципів верховенства права, зокрема таких його складових, як правова визначеність і *res judicata*; г) відповідність мінімальним гарантіям права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) тією мірою, якою ці гарантії не суперечать сутності відповідного перегляду;

- виокремлено три доктринальні моделі провадження за нововиявленими або виключними обставинами: а) консолідовану, в якій етап встановлення нововиявлених або виключних обставин і етап власне перегляду судового рішення не диференційовані в процесуальному законодавстві; б) послідовну, яка передбачає виокремлення таких етапів, як: і) встановлення факту наявності або відсутності нововиявлених обставин і скасування судового рішення, ii) власне перегляд цивільної справи повністю або частково з урахуванням нововиявлених або виключних обставин; в) дискреційну, відповідно до якої за загальним правилом перегляд відбувається за правилами послідовної моделі, однак за умови, що характер нововиявлених або виключних обставин дозволяють переглянути справу

в тому ж судовому засіданні і сторони не заперечують проти цього, обидва етапи мають місце в одному судовому засіданні;

- виходячи з природи перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами виокремлено дві його функції: а) загальну, яка полягає у забезпеченні реального, а не ілюзорного судового захисту із дотриманням міжнародних стандартів цивільного судочинства у ситуаціях, коли наявні істотні порушення під час первісного розгляду справи, які унеможливають залишення за судовим рішенням статусу *res judicata*; б) субсидіарну, яка полягає у виконанні міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна у світлі необхідності забезпечення *restitution in integrum* у випадках, коли держава допустила порушення конвенційних прав і на національному рівні необхідне вжиття заходів індивідуального характеру;

- обґрунтовано, що гарантії права на справедливий судовий розгляд (доступ до суду, розумний строк судового розгляду, вмотивованість судового рішення, рівноправність сторін і змагальність судового процесу, незалежність і безсторонність суду, встановленого законом, публічність судового розгляду тощо) поширюються на перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами тією мірою, якою це не суперечить самій сутності цього перегляду, тому такі гарантії можуть бути обмежені з урахуванням принципу пропорційності, а їх обсяг є прямо похідним від обсягу гарантій, які надаються судом тієї інстанції, яка здійснює зазначений вид перегляду у конкретній справі;

- визначається як субсидіарний, характер перегляду судових рішень з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, стосовно конвенційного механізму захисту прав, з огляду на що такий перегляд є можливим не у всіх без винятку випадках визнання ЄКПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань, а лише у тих, які вимагають вжиття заходів індивідуального характеру, не пов'язаних із присудженням справедливої сатисфакції, для відновлення *restitutio in integrum*;

- доведено з точки зору юридичної техніки і єдності процесуальної форми доцільність спільної законодавчої регламентації провадження за нововиявленими і виключними обставинами у цивільному судочинстві, на підставі чого у загальному механізмі правозастосування виокремлено п'ять рівнів правового регулювання порядку розгляду справи у відповідному виді провадження, а саме: а) загальні правила цивільного судочинства; б) правила спрощеного позовного провадження; в) правила розгляду справи у суді тієї інстанції, де переглядається справа (суду першої, апеляційної чи касаційної інстанції); г) загальні правила перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами; д) спеціальні правила перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, закріплені для такої підстави, як визнання міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК);

- розподіл видів перегляду судових рішень на інстанційні і позаінстанційні з точки зору його обґрунтування не суто організаційним критерієм, однак і з урахуванням функціональної характеристики діяльності суду в межах того чи іншого виду перегляду, відповідно до чого можна виокремити: 1) інстанційні види перегляду судових рішень, зокрема апеляційний і касаційний перегляд, завданням яких є виправлення помилок судів нижчих інстанцій та перевірка судових рішень на законність та/або обґрунтованість; 2) позаінстанційні види перегляду судових рішень, що вимагають повторного розгляду справи в певній частині або повністю через наявність підстав, що прямо визначені в законі, під час яких суд здійснює самоконтроль за своєю діяльністю, до яких належать перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, перегляд заочного рішення, процедура скасування судового наказу.

Інші положення новизни також є оригінальними та заслуговують на увагу, сприяють розвитку науки цивільного процесуального права та розвивають теоретичні положення інституту перегляду судових рішень. Так, дисертантом на високому науковому рівні обґрунтовано доцільність інтерпретації перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами як: а) самостійного правозастосовного циклу, що становить собою одну з ітерацій стадій логічної послідовності в процесі правореалізації; б) самостійного провадження цивільного судочинства, що за дискреційної моделі складається із трьох основних стадій, якими є: а) відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами; б) підготовка справи до розгляду; в) розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та ухвалення рішення, що включає: і) встановлення наявності або відсутності нововиявлених або виключних обставин; ii) повторний розгляд справи в межах встановлених нововиявлених або виключних обставин.

Крім того, здобувачем детально проаналізовано проблему виключних обставин у цивільному судочинстві та запропоноване власне визначення зазначених обставин як юридичних фактів, закріплених у цивільному процесуальному законодавстві як підстав для перегляду судових рішень *res judicata*, що мають істотне значення для вирішення справи і підтверджені визначеними в законі актами (рішенням КСУ, рішенням ЄСПЛ, вироком суду), ухваленими після набрання законної сили судовим рішенням, про перегляд якого подається заява, з якими закон пов'язує необхідність екстраординарного виду перегляду з метою перевірки законності судового рішення.

Підготовлені дисертантом пропозиції можуть бути використані суб'єктами законодавчої ініціативи, вченими та викладачами закладів вищої освіти для викладання загальних та спеціальних освітніх компонентів. Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що їх можна застосувати: а) у науково-

дослідній сфері – для вдосконалення розвитку сучасного стану доктрини цивільного процесуального права, а саме для подальшої розробки проблем системи перегляду судових рішень у цивільному судочинстві загалом та перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами зокрема у світлі міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд; б) у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавчого регулювання процесуальної форми провадження за нововиявленими або виключними обставинами у чинному ЦПК; в) у правозастосовній діяльності – для вдосконалення судової практики під час перегляду судових рішень за нововиявлених та виключних обставин; г) у навчально-методичній роботі – при викладанні та підготовці підручників, навчально-методичних посібників та методичних рекомендацій з навчальних дисциплін “Цивільний процес”, “Перегляд судових рішень у цивільному судочинстві”, “Право на справедливий судовий розгляд в цивільних справах”.

Сильною стороною роботи безумовно є компаративістський підхід, який дозволив автору проаналізувати значний масив законодавства зарубіжних держав, а також Модельні правила цивільного судочинства ELI/UNIDROIT, на основі чого було висловлені обґрунтовані пропозиції до удосконалення національного цивільного процесуального законодавства.

Вищевказане дозволяє зробити висновок про те, що сформульовані у дисертації положення, висновки та рекомендації є актуальними, наукоємними, характеризуються високим ступенем новизни, оригінальності, мають науково-теоретичне і практичне значення.

Дискусійні питання та зауваження.

Попри загальну схвальну оцінку, рецензоване дослідження В. В. Лаврова містить положення, які видаються дискусійними і потребують додаткового обговорення під час захисту.

1. На сторінці 191-192 дисертації зроблено висновок, що виключна обставина, передбачена п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК, характеризується такими ознаками: а) встановлення КСУ неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акту чи їх окремого положення; б) застосування (незастосування) акту, що визнав неконституційним, судом при вирішенні справи; в) рішення суду не виконане на момент подачі заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами. При цьому автором зазначається, що варто розрізняти випадки, коли судові рішення підлягає примусовому виконанню, і випадки, коли судові рішення не підлягає примусовому виконанню. Для рішень, які підлягають примусовому виконанню, застосування підстави, передбаченої у п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, може мати місце виключно у разі, коли таке рішення ще не виконане, однак доцільним є встановлення винятків для осіб, за конституційною скаргою яких було ухвалене відповідне рішення КСУ. Вимога про можливість перегляду лише тих рішень, що ще не були виконані, не перешкоджає відповідному перегляду рішень: а) якими було відмовлено у задоволенні позовних вимог; б) за негативними та позитивними позовами про визнання; в) за перетворювальними позовами; г) за позовами про присудження, які ще не були виконані. Водночас зазначене твердження не повною мірою узгоджується із практикою Верховного Суду з цього питання. Зважаючи на зазначене, потребує уточнення позиція автора стосовно того, яким чином мають бути забезпечені запропоновані у дисертації підходи на практиці.

2. На основі зарубіжного законодавства автором з точки зору структурно-функціональної характеристики перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами виокремлено загальний і спеціальний (для підстави перегляду за виключними обставинами, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК) порядки розгляду справи в межах зазначеного виду перегляду. З огляду на це виникає питання більш концептуального порядку: чи доцільно відносити перегляд судових рішень у випадку встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої

визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК) до перегляду за виключними обставинами або ж йдеться про самостійну процедуру в межах, наприклад, касаційного провадження, зважаючи на особливості процесуальної форми такого перегляду (розгляд Великою Палатою Верховного Суду, особливий характер підстави тощо). Крім того, у цьому ж контексті виникає питання про ефективність застосування перегляду з цієї підстави на національному рівні з огляду на те, що статистичні дані свідчать, що у більшості випадків Верховний Суд відмовляє у повторному розгляді справи з цієї підстави, посилаючись на те, що особа вже отримала справедливую сатисфакцію за результатами розгляду справи в ЄСПЛ.

3. У дисертації автором зазначається, що регламентація строків звернення до суду із заявою про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має свої особливості: по-перше, законодавство встановлює загальні строки звернення із відповідною заявою для кожної із нововиявлених та виключних підстав, що у разі пропуску з поважних причин можуть бути продовжені за клопотанням учасників справи (ч. 2 ст. 424 ЦПК); по-друге, встановлено строки, які визначають гранично можливі періоди звернення із відповідними заявами, і є преклюзивними (присічними), тому не підлягають поновленню (ч.ч. 2, 3 ст. 424 ЦПК). З урахуванням досвіду зарубіжних країн автор вбачає за доцільне не обмежувати преклюзивним строком можливість звернення до суду у випадку наявності підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК (стор. 200 дисертації). Зазначене положення видається дискусійним, враховуючи, що встановлення граничних строків для перегляду судових рішень відповідно до практики ЄСПЛ визнається однією із вимог принципу правової визначеності та принципу остаточності судових рішень *res judicata*, особливо коли йдеться про екстраординарні види перегляду судових рішень після набрання останніми законної сили.

Крім того, автор пропонує ч. 2 ст. 424 викласти у наступній редакції: “З урахуванням приписів частини першої цієї статті заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами може бути подана: 1) з підстави, визначеної пунктом 1 частини другої статті 423 цього Кодексу, - не пізніше п’яти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили; 2) з підстав, визначених пунктами 2-3 частини другої та пунктами 1,3 частини третьої статті 423 цього Кодексу, – не пізніше десяти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили. Строки, встановлені у цій статті не застосовуються до підстави, передбаченої пунктом другим частини третьої статті 423 цього Кодексу”. Зважаючи на зазначене, потребує уточнення, чим керувався автор, висуваючи такі пропозиції до законодавчої регламентації строків подачі заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

4. Аналізуючи міжнародну практику запровадження екстраординарних видів перегляду у зарубіжних правопорядках та відповідно до Модельних правил цивільного судочинства ELI/UNIDROIT автор робить висновок щодо доцільності виокремлення поняття екстраординарних видів перегляду в широкому розумінні, до яких належать всі види перегляду судових рішень, що набрали законної сили (касація, ревізія, повторна апеляція тощо) та екстраординарні види перегляду у вузькому розумінні, до яких відносять виключно перегляд судових рішень, які набрали законної сили у позаінстанційному порядку, що у найчастіше пов’язується із чотирма групами підстав: а) підставами, які вимагають анулювання процесу через розгляд справи неналежним складом суду; б) підставами для перегляду справи за нововиявленими обставинами; в) підставами, які зумовлюють необхідність поновлення *restitutio in integrum* внаслідок визнання нормативно-правових актів неконституційними; г) підставами, які свідчать про порушення міжнародних зобов’язань, які взяли на себе європейські держави, ратифікувавши

ЄКПЛ та протоколи до неї, які вимагають вжиття індивідуальних заходів на національному рівні з метою забезпечення *restitutio in integrum*.

Водночас, аналіз зазначених підстав свідчить, що не всі вони знайшли своє відбиття в інституті перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами на рівні національного законодавства. У зв'язку із зазначеним виникає закономірне питання про напрямки подальшого удосконалення українського цивільного процесуального законодавства з метою його наближення до кращих європейських практик, наприклад, введення процедури анулювання процесу унаслідок розгляду справи неналежним складом суду, що на рині національного законодавства є підставами для інстанційного перегляду судових рішень в процедурах апеляційного та касаційного оскарження.

Разом з тим, висловлені зауваження та запитання є дискусійними та не впливають на загальну високу оцінку дослідження, його наукової новизни та результатів. Вони спрямовані розгорнути дискусію навколо найцікавіших положень дисертації та окреслити можливі шляхи подальших наукових пошуків здобувача.

Загальний висновок.

Дисертація В. В. Лаврова «Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві» є кваліфікаційною науковою роботою, що містить науково обґрунтовані результати в галузі науки цивільного процесуального права, котрі вирішують важливе наукове завдання, яке полягає в системному дослідженні перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві, формулюванні пропозицій та рекомендацій щодо змін до національного цивільного процесуального законодавства і нових підходів практики національних судів з урахуванням конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ і практики Європейського суду з прав людини щодо застосування цієї статті.

Представлена для рецензування робота відповідає вимогам до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, вимогам, що визначені Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор, Лавров Вячеслав Вячеславович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного судочинства, арбітражу
та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

Сергій КРАВЦОВ

Підпис *Кравцов С.*
Засвідчую *Сергій*
Нач.ВК *29* р.